

**Др Момчило Исић, СЕЉАШТВО У СРБИЈИ 1918-1925, БЕОГРАД,
ИНСТИТУТ ЗА НОВИЈУ ИСТОРИЈУ СРБИЈЕ, 1995; 399 стр; 8⁰**

Када се након пробоја Солунског фронта, протјеривања аустроугарског окупатора и стварања нове простране државе - за коју је мислио де је остварење његових вјековних жуђених идеала - српски ратник најзад вратио свакодневном мирнодопском животу, суочио се са новим, неслућеним изазовима и тешкоћама. Побједник са бројних бојишта и мегдана, од Цера до Кајмакчалана, у првом реду српски сељак, имао је мало времена и прилика за побједничку еуфорију. Дочекали су га, најчешће, спаљени или порушени дом, разорено двориште, опљачкане штале и торови, испражњени амбари, посјечени воћњаци, разорени друмови и мостови, воденице, школе и цркве... Без радне стоке, ораћих справа и осталог алата, без животних намирница и сјемена за сјетву, оголио и обосоио, неписмен, у нехигијенским условима живота, далеко од болнице и школе, - српски сељак је ипак и тада смогао снаге да опет крене испочетка! Како је текло то мукотрпно сељаково уздицање на властите ноге из демографске и економске катастрофе у ратовима 1912-1918, током седам година након Првог свјетског рата на простору преткумановске Србије, предмет је сјајне студије др Момчила Исића *Сељаштво у Србији 1918-1925. године*.

Др Момчило Исић (Свилеува, 1952) један је од најагилнијих посленика млађе генерације наших историчара. За деценију и по научно-истраживачког рада написао је неколико десетина студија, расправа и чланака првенствено о србијанском селу између два свјетска рата, а аутор је или коаутор још три посебна издања: *Сељаштво Ваљевске области 1929-1941* (1985), *Основне школе у ваљевском крају 1918-1985* (1986), и *Школство у Азбуковици* (1987). Студија о којој је у наслову ријеч, и која је предмет овог осврта, представља докторску дисертацију одбрањену 1992. године на Филозофском факултету у Београду, под менторским вођством проф. др Бранка Петрановића, свакако нашег најсвестранијег и најугледнијег историчара савременог периода.

Иако превасходно историчар који је свој дар уочавања проблема и њихових кристално јасних и непретенциозних формулација надоградио до-

бром школом методолошке обраде конкретне грађе, др Исић је у савременој историографији о нашем селу својом студијом иновативан у првом реду по свом интердисциплинарном приступу. У својој студији он није само историчар српског села од настанка српске аутономне државе до Првог свјетског рата, већ и социолог села у најбољој традицији социолошке школе Сретена Вукосављевића. Уз то, он даје и етнолошки пресјек српског села тога времена и дотиче се бројних културно-социолошких проблема, освјетљава село са аспекта здравствених и просвјетних прилика, слика његову судбину у вртлогу свеколиких актуелних политичких борби и превирања. Отуда сама концепција књиге извире из укрштаја ових разноликих приступа.

У *Предговору* аутор образлаже потребу комплексног интердисциплинарног приступа у проучавању сељаштва и објашњава зашто је српско сељаштво, као најосновнији привредни субјект, најважнији војни чинилац, најбољи чувар националне културе и традиције, основна политичка база, - ипак занемарено у нашој савременој историографији. Скреће пажњу на специфичности српског села у односу на југословенско село а такође разбија стереотип у посматрању србијанског села као хомогене цјелине, наглашавајући бројне регионалне разлике и њихове узроке.

У *Уводном делу* аутор даје сумаран преглед социјално-економских прилика на србијанском селу током друге половине 19. и првих деценија 20. вијека са акцентом на људским и материјалним губицима током Првог свјетског рата.

У првом одјељку (*Друштвено-економске њриликe*) ријеч је, у првом реду, о послјератној обнови села, покушају сељака да надокнади претрпљену штету, обнови имање, упропашћени сточни фонд, о аграрној реформи и колонизацији, сиромашењу сељаштва, порезима и дуговима, породици, хигијенским приликама, условима становања, исхрани, ношњи, обичајима и традиционалним начинима удруживња рада и међусобног помагања.

У току послјератне обнове, без адекватне државне помоћи и правичне надокнаде ратне штете, сељаштво у Србији успјело је једино да обнови фонд говеди, којима су обављани скоро сви пољопривредни радови, док је у сељачким стајама и торовима остале стоке било знатно мање. Почетком 1921. године контигент коња је за 54,15% мањи него десет година раније, оваца за 39,83% и сл. Споро је обнављан и пољопривредни инвентар, који је за преко 40% уништен у вихору Првог свјетског рата. Отуда је, на примјер, међу сељачким справама за орање, и даље, доста присутна дрвена ралица. У нишкој области 1925. године она је чак бројнија од плугова!

На доста ситном посједу, који је 1922. године, у просјеку, захватао 3.07 ха ораница, са недовољно квалитетним пољопривредним справама и кривама као запрежном стоком, које су чиниле више од 50% радне стоке, уз недостатак способне мушке радне снаге, сељаштво у Србији није могло да оствари знатнију производњу. Површине под кукурузом у Србији чиниле су 28,31% укупно засијаних површина у Краљевини СХС, док је укупна производња кукуруза у Србији чинила 19,59% производње кукуруза у цијелој Краљевини СХС. Слично је било и са пшеницом. Србија је учествовала са 25,36% у засијаним површинама, али са свега 18,64% у произведеним количинама. Просјечна производња жита на једног сеоског становника у Србији износила је 403 кг, а у Краљевини СХС 480 кг. Иначе, просјечан пољопривредни доходак 1923. године, по једном сеоском домаћинству, у Србији је био 17.033, а у Краљевини СХС 19.637 динара, односно за 13,20% мање.

Бројна фискална оптерећења умањивала су ионако мале приходе сељаштва у Србији у овом периоду. Узимајући у обзир износ бруто прихода, она су 1925. године износила 11,3% односно 334,40 динара по једној особи на селу, што је, с обзиром на производњу и цијене пшенице, значило да је за те обавезе морало продати 71% произведене пшенице, или 69% произведеног кукуруза.

Пореска давања, нарочито увећана увођењем 500% приреза на земљиште 1923. године, уз владину дефлациону политику и престанак конјуктуре пољопривредних производа, учинила су највећи дио сељаштва у Србији неспособним да враћа дугове, учињене у послеријатним годинама, у вријеме инфлације и изразите конјуктуре аграрних производа, првенствено жита. Презадуженост је отуда постала његово обиљежје.

Економски услови утицали су и на све остале области живота сељаштва у Србији, као што су хигијенско-здравствене прилике и исхрана. У неадекватно грађеним и недовољно пространим и неопремљеним становима, непросвијећена сељанка није могла да одржава неопходан ниво хигијене, поготову у инокосним домаћинствима, гдје је она, уз мужа, и важна радна снага у пољу. Без основних знања о значају исхране жена на селу није довољно пажње посвећивала спремању хране, поготову у сиромашним домаћинствима гдје су "проја", лук, празан пасуљ и посна чорба били најчешћа храна. Уз веома слаб квалитет исхране, на селу је била веома изражена и њена неадекватна распоређеност. Зими, када се најмање ради, јела се најквалитетнија храна, а у вријеме пољопривредних радова, поготову оних најтежих, храна је била најслабија.

Низак ниво хигијене и неадекватна исхрана били су узрок честих болести које су односиле животе сељака, најчешће дјеце, чему је такође

умногоме доприносила и непросвијеђеност сељаштва али и мали број љекара и веома скупи љекови.

Други одјељак (*Полиитички живоић*) посвећен је односу политичких странака према сељаштву и уопште улози сељаштва у политичком животу земље. Осиромашено село, иако чини већину гласачког тијела у Србији, све више се своди на улогу гласачке машине којом манипулишу водеће странке нарочито демагошким обећањима уочи избора, уз подршку огромног чиновничког апарата, не презајући ни од насиља и терора, куповине гласова и подмићивања. Све је то утицало да србијанско сељаштво тога времена није имало много својих аутентичних представника у власти нити истинских тумача својих интереса.

Узимајући у обзир резултате парламентарних избора, међу сељаштвом у Србији највећи успјех су постигли: радикали, демократи и Савез земљорадника. Највише присталица имали су радикали, поготово у окрузима: крајинском, крушевачком, нишком, тимочком и чачанском. Демократи су били најприсутнији тамо гдје су радикали били најслабији, у окрузима: врањском, пиротском, рудничком, смедеревском и топличком. Значајне успјехе Савез земљорадника постигао је у окрузима: ваљевском, крагујевачком, подринском, рудничком и смедеревском.

Међу неписменим, непросвијеђеним и политички неизграђеним сељаштвом, поједине партије су добијале повјерење превасходно захваљујући ауторитету кандидата, било као истакнуте политичке личности, било усљед његове економске моћи. Од изузетног значаја, уз то, била је и подршка власти, било стављањем одређених органа у службу пропаганде, чак и насиљем, било коришћењем државне касе за испуњење разних обећања, али и за куповину гласова.

Углавном гласачка машина, сељаштво је имало мали број својих представника у Народној скупштини СХС. Сваких 44 сељака освајали су посланичке мандате, од којих су једино Милутин Драговић и Алекса Жујовић бирани сва три пута. Инфериорни у погледу образовања, посланици "у гуњу и опанцима" најчешће су своју политичку активност сводили на изјашњавање "за" или "против". Чак трећина њих није уопште ни излазила за скупштинску говорницу. Међутим, и међу оним најактивнијим, какви су били: Воја Лазић, Алекса Жујовић, Михаило Стојић, Димитрије Попадић, није било истакнутог народног заступника, односно правога народног трибуна попут Адама Богосављевића. Жеља за личним истицањем, а не борба за интересе оних чијим су гласовима изабрани, код њих је била доминантна.

Трећи одјељак (*Просвешћено-културни и верски живоић*) бави се стањем школства на србијанском селу, у првом реду, мрежом основних

школа, проблемима њихове опремљености и недостатка учитељског кадра (у току ратова за ослобођење 1912-1918. погинуло је преко 800 српских учитеља!), школовању сеоске дјеце, разноликим облицима народног просвјешћивања и односу цркве и сељаштва.

Немогућност србијанског сељаштва да издвоји средства за подизање школских зграда основни је разлог спорог ширења школске мреже. Изузев Београда, она се од 1920. до 1924. године увећала са 1.401 на 1.501 школу, или за свега 7,13%, мада је било крајева гдје од ослобођења до краја 1925. године није отворена ниједна школа.

Због недовољног школског простора, затим, услед непросвијећености сељаштва и изразите потребе за радном снагом у првим послеријатним годинама, сеоски подмладак је био недовољно обухваћен основним школовањем, поготову женска дјеца којих је, на примјер, 1924/25. школске године било једва четвртина свих уписаних ђака. Чак и онда када се упишу у школу, дјевојчице нередовније посјећују наставу. Зими, због хладноће и тешког пута до школе, а у прољеће и јесен зато што остају да чувају стоку, или пак кућу, док одрасли обављају друге пољопривредне радове.

Остајући и без основног школовања, сеоска омладина је нарочито мало била заступљена међу ученицима средњих школа. Тако су ученици са села у гимназијама у првих шест послеријатних година, просјечно, чинили 31,14% свих уписаних ученика.

Недовољно школовање сеоске дјеце основни је разлог изузетно ниског нивоа писмености у Србији која је 1921. године износила свега 34,5% при чему је међу сељаштвом она била још израженија.

Књига *Сељаштво у Србији 1918-1925. године* задивљује и богатством истражене објављене и необјављене грађе, примарне и секундарне литературе црпјене из преко двеста консултованих монографија, на десетине дневних и недјељних листова и часописа. Аутор је уз то сачинио 74 табеле и 56 пратећих графикана. Међутим, сва та огромна грађа, бројчани показатељи и табеле, нијесу се отели контроли нити загушили основну нит, ткиво ове, на моменте драматичне, повијести о србијанском селу првих седам година након првог свјетског рата. Плијени и ауторов језик, одњегован на истинском народном врелу суровог и опорог живота. Иако одмјерен у изразу, научнички прецизан и опрезан у закључивању, др Исић плијени топлином и саосјећајношћу према србијанском многострадалном селу о коме не знамо онолико колико смо мислили да знамо и колико оно заслужује.

Несумњиво је да је овом књигом српско сељаштво, поготово оно међуратног периода, добило свог темељно обавијештеног и методолошко-концепцијски поткованог историчара од кога се с правом могу очекивати још многа оваква зрела остварења.

Добрило Аранитовић